

TARİH / HISTORY

APTULLAH KURAN

SELÇUKLULAR'DAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE MİMARLIK
ARCHITECTURE IN TURKEY FROM THE SELJUKS TO THE REPUBLIC

YAYINA HAZIRLAYANLAR / EDITORS

ÇİĞDEM KAFESCİOĞLU, LUCIENNE THYS-ŞENOCAK, TİMUR KURAN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2012
Sertifika No: 11213

EDİTÖR / IN-HOUSE EDITOR
EMRE YALÇIN

SON OKUMA / PROOF READING
MUZAFFER ÖZGÜLEŞ

DİZİNİ HAZIRLAYAN / INDEX
SEVGİ ÖZÇELİK

GÖRSEL YÖNETMEN / CHIEF DESIGNER
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA / GRAPHIC PRODUCTION
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: HAZİRAN 2012 / FIRST PRINTING: JUNE 2012

ISBN 978-605-360-616-1

BASKI / PRINTING
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI-İSTANBUL
(0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced without written permission from the publisher, except by a reviewer who may quote brief passages in a review; nor may any part of this book be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means electronic, mechanical, photocopying, recording, dubbing, or other without written permission from the publisher.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultu.com.tr

Aptullah Kuran

Selçuklular'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Mimarlık

Architecture in Turkey from the Seljuks to the Republic

Yayına Hazırlayanlar / Editors

Çiğdem Kafescioğlu
Lucienne Thys-Şenocak
Timur Kuran

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Giriş

Modernist Bakış ve Mimari Geçmiş: Aptullah Kuran ve Türkiye’de Mimarlık Tarihi Yazımı

Selçuklular’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Mimarlık, Aptullah Kuran’ın 1960’lar ve 1990’lar arasında yazdığı, yayımlanmış ve yayımlanmamış makalelerinden bir seçki sunuyor. Aptullah Kuran’ın otuz yılı aşkın akademik ve profesyonel yaşamı boyunca yayımladığı ya da konferans bildirisi olarak sunduğu çalışmaları bir araya getiren bu derlemedeki eserlerin bazıları burada ilk defa yayımlanıyor; birçoğu ise baskısı tükenmiş yayınlarda veya dergilerde bugün ancak zorlukla bulunabiliyor. Dolayısıyla, bu cildi yayına hazırlamaktaki ilk amacımız, bu seçkin bilim insanının eserini araştırmacılar için daha kolay erişilebilir hale getirmek.

Bu derlemeye dahil edilen makalelerin bazıları, Aptullah Kuran’ın günümüze ulaşmamış veya ciddi şekilde restorasyon görmüş binalar hakkında yaptığı ayrıntılı tasvirleri, titizlikle hazırladığı çizimleri ve bu tarihlerde çekilmiş fotoğrafları içermektedir; bu makaleler mimarlık tarihçilerine ve koruma uzmanlarına önemli belgeler sunmaktadır. Yayımlanmamış makale ve tebliğleri, Boğaziçi Üniversitesi Aptullah Kuran Arşivi’nin zengin koleksiyonundan yararlanarak resimledik. Bu arşiv, Kuran’ın kariyeri boyunca oluşturduğu Ortaçağ Anadolu, Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemleri mimarisine dair çizim, not ve fotoğraflar içermektedir.¹

Son olarak bu derleme Türkiye’de mimarlık tarihi historiyoğrafyası ile ilgilenenler için bir kaynak teşkil edebilir. Aptullah Kuran’ın çalışmalarının buraya dahil edilen örnekleri 1961 ve 1995 arasındaki otuz seneyi aşkın bir dönemi kapsamaktadır. Bu süreçte Kuran, Ortaçağ Anadolu’sundan çağdaş Türkiye’ye kadar geniş bir tarihi yelpazede araştırma ve yayınlar yapmıştır. Eserleri, bir yandan Kuran’ın çalışmalarını sürdürdüğü dönemlerin değişen siyasi ve akademik iklimi, bir yandan da bu sırada mimarlık tarihi çalışmalarına hâkim olan kavramsal çerçeve ve yöntemler tarafından şekillenmiştir. Bu dönem zarfında Kuran, değişen profesyonel ve entelektüel kaygıları doğrultusunda, var olan akademik yaklaşımların imkân ve kısıtlarını bazı bakımlardan kabul etmiş, zaman zaman da bunları göz ardı etmeyi veya yeniden yorumlamayı seçmiştir.

Kitaptaki 41 makale tarihsel dönemlere göre alt bölümlere ayrılmıştır: Anadolu Selçuklularıyla çağdaşlarının mimarlığı, erken dönem Osmanlı mimarisi çalışmalarını da kapsayan Beylikler dönemi mimarlığı, Klasik Osmanlı mimarisi, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar ve Modern mimarlık ile, son olarak kültür, eğitim ve koruma üzerine tematik bir bölüm. Her bölüm içindeki makaleler yayımlanma tarihine göre kronolojik olarak sıralanmış, böylelikle Aptullah Kuran’ın akademik hayatı boyunca devamlılık arz eden ve değişen ilgi ve odak noktalarının vurgulanması amaçlanmıştır.²

Yakın zamanda Selçuklu, Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet mimarlık tarihi yazımına gösterilen ilgi, gerek bu konulardaki araştırmaları şekillendiren yöntemlerin entelektüel ve akademik kökenleri, gerekse de ideolojik temelleri üzerine bir dizi eleştirel değerlendirme yapılmasına yol açmıştır. Ortaçağ ve Osmanlı Anadolu’sunun mimarlık tarihi üzerine yapılan ilk çalışmaların üzerinden yüz yıldan fazla bir zaman geçmiş olması da, günümüz yazarlarının konuya zamansal ve zihinsel bir mesafe üzerinden yaklaşabilmesinde rol oynamış olmalıdır.³ Türkiye mimarlık historiyoğrafyasına gösterilen ilgi bir yandan da dünyada sanat, mimarlık ve görsel kültür tarihlerinin, giderek daha eleştirel ve

sorgulayıcı disiplinler haline gelmesi ile ilişkilendirilmelidir. Sanat ve görsel kültür tarihçileri geçmişte ve günümüzde sahalarını şekillendiren gündemler, yöntemler, kavramsal ve kuramsal çerçevelere dair eleştirel yaklaşımlar üretme çabası içindedirler.⁴

Sibel Bozdoğan ve Gülru Necipoğlu’nun da belirttikleri gibi, Osmanlı ve Selçuklu mimarisi üzerine söylemleri şekillendirmiş olan üst-anlatılar ve kavramsal çerçeveler dikkatle gözden geçirildiğinde, “evrensel”, “doğal” veya “ebedi” olduğu düşünülen özelliklerin bağlamsal ve tarihsel olarak inşa edilmiş oldukları açığa çıkar.⁵ Burada derlenen makaleler de duruma istisna teşkil etmiyorlar. Bu yazılar, araştırma ve yazım süreçlerini şekillendiren farklı ve zaman içinde değişen siyasi, entelektüel ve kişisel tarihlerin izlerini taşımakta; Türkiye’de bilim dünyasının çoklu miraslarına karmaşık biçimlerde bağlı bir akademisyenin eserini takdim etmektedir.

Akademik bir külliyat olarak bu makaleler, Kuran’ın 1960’lar ve 1970’lerdeki çalışmalarını şekillendiren, daha belirgin surette biçimci ve taksonomi odaklı bir yöntemden, 1980’ler ve 1990’ların başlarında tamamladığı çalışmalarındaki, mimarlığın tarihsel çerçevesini de ön plana çıkaran bir yönetime geçişini sergiliyor. Kuran’ın akademik kariyerinin başlarında yayımlanan eserleri, Türkiye’de modernist mimarlık söyleminin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuş Celal Esad Arseven, Behçet Ünsal ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi daha erken kuşak mimarlık tarihçileri ve mimarların biçimci yaklaşımlarının etkilerini taşıyor.⁶

Kuran’ın çalışmaları üzerinde bununla bağlantılı, fakat farklı bir etken de, Ankara Üniversitesi’ndeki doktora tezi danışmanı Profesör Katharina Otto-Dorn’un çalışmaları olmuş olmalıdır.⁷ Joseph Strzygowski’nin öğrencisi olan Otto-Dorn, 1950’lerin Ankarası’nda, sanat tarihindeki biçimci Alman ekolünün temsilcisiydi.⁸ Türkiye’de mimarlık tarihi çalışmalarını önemli ölçüde şekillendiren ve Kuran’ın da mirasçısı olduğu biçimci yaklaşım, yüksek modernliğin akılcı, tektonik, seküler ve işlevsel yapı uygulamalarını övmüş; Ortaçağ Müslüman-Türk Anadolu’sunun, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu’nun mimarisinde bu belirleyici

nitelikleri arayıp bulmuştur. Kuran'ın eserlerinde biçimci yaklaşım, tarih ve beşeri bilimlerle bağlantılandırılmış bir mimarlık vizyonu ile birleşecekti. Gerek Robert Kolej'de ve Yale Üniversitesi'nde öğrenciliği, gerekse de akademik çalışmaları ve ODTÜ ve Boğaziçi Üniversitesi'ndeki idari görevleri sırasında tarihle ve beşeri bilimlerle tekrar tekrar karşılaşmış olması Kuran'ın beşeri bilimlere yakın duruşunda etkili olmuş olmalıdır.

Aptullah Kuran'ın erken dönem çalışmalarında öne çıkan amaçlardan biri, biçimsel ve işlevsel karşılaştırmalara dayalı mimari tipolojilerin ortaya çıkarılmasıdır. Erken dönem Osmanlı camileri ve Selçuklu medreseleri üzerine yazdığı ilk kitaplar Kuran'ın taksonomiye verdiği öneme örnek teşkil eder.⁹ Diğer yandan, seleflerinin ve çağdaşlarının birçoğundan farklı olarak, Kuran'ın bina tipolojilerini incelemekte kullandığı biçimci mantık ve yaklaşım, Türk geleneğinin "saflığı"na dair bir arayışın ürünü değildir. Ortaçağ Anadolu ve Osmanlı mimarisi üzerine yaptığı çalışmalarda Kuran, çok dinli ve çok etnisiteli kültürel yapıları dikkate almış, çeşitli yerel gelenekler ve yeni pratikler arasındaki diyalog üzerinde durmuştur. Mekânsal ve biçimsel analiz, akademik yaşamı boyunca Kuran'ın eserlerini şekillendirmiştir. Fakat Kuran, biçimci yöntemleri besleyen milliyetçi paradigmalara uzak durmuş, çalışmalarında milliyetçi analizlerin barındırdığı özcülüğü eleştirmiştir. Ampirik gözleme olan güçlü sadakati ve kültürel etkileşime olan ilgisi, sonuç olarak Kuran'ın mimari geçmişin indirgemeci ve tek yönlü yorumlarına mesafeli durmasına imkân vermiştir.

* * *

Aptullah Kuran'ın mimarlığa olan ilgisi, babası Hüseyin Mazlum Kuran'ın 1930'lar Ankarası'nda, aralarında Clemens Holzmeister'in de bulunduğu Cumhuriyet'in erken dönem mimar kadrolarıyla yürüttüğü çalışmalar sırasında doğmuş olabilir. Robert Kolej'deki öğrencilik yıllarında beşeri bilimlerle karşılaşması, özellikle de (John Freely ile beraber *Strolling Through Istanbul*'un yazarı olan) Hilary Sumner-Boyd'un dersleri ve araştırmaları, Kuran'ın mimarlık tarihine yönelmesinde etkili olmuş olmalıdır.¹⁰

1948'de Robert Kolej'den mezun olduktan sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne giden Aptullah Kuran, 1952 yılına kadar öğrencisi olduğu Yale Üniversitesi'nin mimarlık bölümünde ikinci bir lisans ve ardından da yüksek lisans çalışmalarını tamamlamıştır. Yale'de bulunduğu seneler bu üniversitede mimarlık eğitimi için son derece heyecan verici bir zamana rastlar. Louis Kahn mimarlık bölümünde ders vermekte, aynı zamanda da kampus için ilk büyük projesini, modernist bir tarzda tasarlanıp 1953'te tamamlanan Yale Üniversitesi Sanat Galerisi projesini yürütmekte idi. Aynı yıl, yine bu kampusta, Eero Saarinen'in tasarımı olan David S. Ingalls Hokey Sahası'nın yapımına başlanmıştı. Ünlü mimarın en iyi bilinen eseri olan John F. Kennedy Uluslararası Havalimanı'ndaki ünlü TWA terminali, ekspresyonist, dev bir beton binaydı ki, günümüzde "the Whale" (Balina) olarak anılır. Yale'in gelmiş geçmiş en seçkin ve etkili mimarlık tarihi profesörü Vincent Scully, Yale'deki öğretim kariyerine 1947'de, Aptullah Kuran'ın orada eğitimine başlamasından bir yıl önce başlamıştı.¹¹

Yale'den Türkiye'ye dönüşünden üç yıl sonra, 1957'de, Aptullah Kuran Ankara'da bir mimarlık bürosu kurdu. Boğaziçi Üniversitesi'nin mühendislik binası Perkins Hall bu dönemde tasarladığı binalar arasındadır. Bu beton, tuğla ve cam yapı Kuran'ın New Haven'ın modernist mimari ikliminde geçirdiği yılların bir yansıması sayılabilir.¹² 1957'de Aptullah Kuran sonradan Orta Doğu Teknik Üniversitesi adını alacak olan, Ankara'daki yeni kurulan Orta Doğu Teknoloji Enstitüsü'nün mimarlık fakültesinin kurulmasında görev aldı. Buradaki öğretim ve idari kariyeri 11 sene boyunca sürecekti. 1960'ların başında, ilgisi ve kariyeri mimari uygulamalardan mimarlık tarihi üzerine akademik çalışmalara dönmeye başladı.

Bu derlemedeki en eski tarihli makale, aynı zamanda Aptullah Kuran'ın ODTÜ'de ders verdiği yıllardaki ilk yayınlarından biri olan, "Modern Zamanların Türk Mimarisi Üzerine Bir İnceleme" başlıklı yazıdır; 1959'da Ankara'da toplanan *Birinci Uluslararası Türk Sanatı Kongresi*'nin 1961'de Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan konferans tebliğleri arasında-

dır.¹³ Bu ve 1960'ların başında yazdığı diğer iki makale, "Çağdaş Mimaride Madde ve Ruh: XX. Yüzyılda Batı Mimarisiyle Türk Mimarisinin Gelişmesi Hususunda Mukayeseli Bir Çalışma" ve "Türk Barok Mimarisinde Batı Anlamında Bir Teşebbüs: Küçük Efendi Manzumesi", Kuran'ın daha bu senelerde çağdaş Türk mimarisini uluslararası modernist bir söylem içinde konumlandırma ve Osmanlı İmparatorluğu mimarisini daha geniş bir çerçeveye yerleştirip, "Batı" ve "Akdeniz" sanatı ile ilişkilendirme arzusunu göstermektedir.¹⁴ Bu iki konuya karşı gösterdiği ilgi çalışmalarını yaşamı boyunca şekillendirecekti.

1960'ların sonlarına gelindiğinde, Aptullah Kuran mimarlık yapmayı tümüyle bırakmış ve kendisini mimarlık tarihindeki kariyerine adanmıştı. İlk iki kitabı, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami* ve *Anadolu Medreseleri*, bahsi geçen yapıların tarih ve sanat tarihi açısından önemleri üzerine birer tartışma içeren giriş bölümleriyle başlar. Ardından farklı plan türleri ve mekân özelliklerine göre düzenlenmiş bölümlerde yapı tipolojileri sunulmuştur. Kırklı ve ellili yıllarda aldığı modernist mimarlık eğitimi, Aptullah Kuran'ı, mekânı ve mekân analizi ile bağlantılı, merkezîyet, eksenellik, içsellik ve dışsallık gibi kavramları, hem günümüzün hem de geçmişin mimarisini anlamada anahtar araçlar olarak değerlendirmeye yönlendirmiştir.¹⁵ Bu modernist kavram dağarcığı ve 1920'lerden itibaren Türkiye'de mimarlık tarihçilerinin yorumlama stratejilerinde belirleyici olan işlevsel-akılcı paradigma, Kuran'ın "Erken Dönem Osmanlı Cami Mimarisinde Temel Mekân ve Biçim Kavramı" gibi makalelerini şekillendirmiş, ilerleyen yıllarda da mimari analizleri üzerinde tesir etmeye devam etmiştir.¹⁶

Kuran, özellikle erken tarihli çalışmalarında, Anadolu mimarisinde biçimsel devamlılıkları ve evrimi araştırmıştır. Ortaçağ'dan klasik Osmanlı dünyasına kadar Anadolu'nun Müslüman-Türk mimarisindeki diyakronik bağlantıların yanı sıra İran dünyası ile kültürel ilişkileri anlama ve açıklama çabaları devam etmiştir. Benzer şekilde, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi" gibi makalelerde, Kuran Anadolu mimarisinde ortaya çıkan yeni-

likleri araştırmış ve göçer Türklerin Anadolu'ya beraberlerinde getirmiş olabilecekleri Orta Asya uygulamalarıyla bağlantıları teşhis etmeye çalışmıştır.¹⁷ Bu araştırmaların kökleri Türkiye'deki biçimci sanat tarihi geleneğine (ve bu geleneğin temel taşlarından biri olan özcü "Türklük" anlayışına) dayanmaktadır; fakat aynı senelerde Kuran eşzamanlı bağlantıları ve etkileşimleri de araştırmaya devam etmiştir. *The Mosque in Early Ottoman Architecture* adlı eserinin giriş bölümünde, Kuran Türkiye'deki sanat ve mimarlık tarihi yazımını şekillendiren "etki" kaygısını eleştirmiştir:

Diğer medeniyetlerle temas kuran hiçbir medeniyet dış etkilere kapalı olduğunu iddia edemez. Osmanlı Türkleri de bu bağlamda bir istisna teşkil etmez. Orta Asya'dan Batı Anadolu'ya göç etmiş ve İstanbul'dan İran'a, Yemen'e, Mısır'a, Cezayir'e, Macaristan'a ve Kırım'a uzanan bir imparatorluk kurmuş bir Türk kavminin, karşısına çıkan tarihi ve çağdaş sanat eserleriyle ve mimariyle ilgilenmediğini veya bunlardan etkilenmediğini ve bu etkilerin Osmanlı Türk devlet mimarisinin biçimlenmesinde rol oynamadığını farz etmek gerçekçi olmayacaktır.¹⁸

Aptullah Kuran 1980'lerin ortasında Sinan üzerine yürüttüğü önemli çalışmayı tamamladığında, mimarlık tarihine yaklaşımındaki dengeler değişmişti. Taksonomik yöntemden uzaklaşmış, tarihsel süreci ön plana çıkarmayı seçmişti.¹⁹ Kuran'ın monografik çalışması Mimar Sinan'ın eserlerinin kronolojik olarak düzenlenmiş ilk incelemesiydi; kitap aynı zamanda farklı seviyelerdeki hamiliklerin mimari projeler üzerindeki etkisini de ortaya çıkarmak şeklinde düzenlenmişti.²⁰ Bu kitap ve Türkçe baskısında bulunan Sinan eserlerinin kapsamlı kataloğu, mimarın otobiyografilerinde bulunan bina envanterlerinin dikkatli bir analizine dayanıyordu. *Mimar Sinan* ve Kuran'ın Osmanlı külliyesi üzerine sürdürdüğü (ancak tamamlayamadığı) proje kapsamında yayımladığı makaleler, 1980'lerin sonu ve 1990'larda yazarın Osmanlı mimari teşebbüslerinin sosyo-politik ve kurumsal bağlamı üzerinde artan bir dikkatle durduğunu göstermektedir.²¹

On dokuzuncu ve erken yirminci yüzyıl mimarisi konusundaki çalışmalarında Aptullah Kuran, Vedat Tek, Kemalettin Bey ve çağdaşlarının yeni-Osmanlı tarzı mimarisini besleyen tarihselciliği devamlı olarak vurgulamıştır. 1961'de yayımlanan "A Study of the Turkish Architecture of Modern Times" adlı makalesinde ve yine 1994 tarihli "19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisi" başlıklı konuşmasında, yirminci yüzyılın ilk yıllarında klasik Osmanlı biçimlerinin yeniden canlanmasının, ulusalcı kaygılardan ziyade tarihselcilik çerçevesinde anlaşılması gerektiğinde ısrar etmiş; bu dönemle on dokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı mimarisini şekillendiren canlandırmacı (revivalist) eğilimler arasındaki bağlantının altını çizmiştir.²² Diğer yandan Kuran, modernist duruşunu korumuş, bu tarz canlandırmacılığa karşı eleştirel tavrını sürdürmüş, modern zamanlardaki tüm tarihsel yeniden canlandırmacılıkları, biçimsel ve entelektüel çıkmazlar olarak değerlendirmiştir.

Kuran, sanat ve mimarlık tarihi yazımında bilimselliğin ve objektivitenin başat olduğu bir dönemde yetişmiş ve çalışmıştır.²³ Çalışmalarında peşin hükümlerden uzak durmuş ve savlarını binalar üzerinde titizlikle yaptığı çalışmalarla ve karşılaştırmalı analizlerle doğrulamaya özen göstermiştir. Bu mesafe ve titizliğin örnekleri bu kitapta da bulunabilir: Günümüze ulaşan en erken tarihli Osmanlı medresesi olarak kabul edilen, düzenli yerleşim planı ve olgun mimari üslubuyla bazı mimarlık tarihçileri için bir övünç kaynağı olan İznik Süleyman Paşa Medresesi'nin daha geç tarihli bir yapı olması gerektiğini ikna edici bir argümanla ileri sürmüştür.²⁴ Benzer şekilde "Eyüp Külliyesi" başlıklı makalesinde, binanın 1766 depreminde yıkılmasından önceki yazılı kaynakları ve görsel dokümantasyonu dikkatle değerlendirmiş ve Eyüp Camisi'nin Ekrem Hakkı Ayverdi'nin genelde kabul görmüş rökonstrüksiyonuna göre daha mütevazı fakat daha makul bir rökonstrüksiyonu önermiştir.²⁵ Tarihleme ve rökonstrüksiyondaki bu revizyonların önemi sadece kronoloji ve plan hususlarının detaylarında değildir, bu çalışmalar aynı zamanda Kuran'ın mimarlık tarihinde ulusalcı gurura dayalı ideolojik yorumlara karşı koruduğu entelektüel mesafeyi sergilemektedir.

Aptullah Kuran'ın entelektüel dürüstlüğü ve özellikle de 1980'lerde Boğaziçi Üniversitesi'ndeki akademik ve idari kariyerinde, sahasında açılan yeni vizyonlar konusundaki heyecanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerek Bizans İmparatorluğu, gerekse de Akdeniz dünyasının kültürel mirası ve dinamikleri ile ilişkileri üzerinde durmaya yöneltmiştir. "An Analysis of Anatolian Seljuk Architecture" ve "The Medrese and the University" başlıklı makaleleri Kuran'ın Ortadoğu, Avrupa ve Akdeniz dünyalarının kültürel ve mimari geleneklerini ortak zeminde ele alma arayışının örnekleridir.²⁶

Uluslararası bir seyrinde geçen şahsi ve profesyonel yaşamı boyunca edindiği öngörü, Aptullah Kuran'ın, kültürler arası temasların, tıpkı şahıslar arasındaki temaslar gibi, ilişki ve etkileşimleri tehdit etmekten ziyade zenginleştirebildiğini takdir etmesini sağlamış olmalıdır. Kuran, 1981 yılında Columbia Üniversitesi Mimarlık Planlama ve Koruma Bölümü tarafından düzenlenen, Anadolu Selçuklu mimarisinin farklı yönleri üzerine altı bölümden oluşan Charles Matthews konferanslarında da, mimarideki ilişki ve etkileşimler üzerinde ağırlıkla durmuştur.²⁷ Burada ilk defa yayımlanan Matthews Konferansları ve 1989 yılında New York, Chicago, Londra, Bath, Oxford, Cambridge ve Roma'da verdiği Sinan Konferansları ile Aptullah Kuran, Batı dünyasının pek çok yerinden birçok öğrenci ve bilim insanını, Ortaçağ Anadolu ve Osmanlı dünyalarının mimarisiyle tanıştırmıştır. Bu konferans metinleri öncelikli olarak Ortaçağ Anadolu ve Osmanlı mimari geçmişine fazlaca aşina olmayan dinleyici kitlelerini konuyla tanıştırma ve eğitime amacıyla hazırlanmıştır. Bu itibarla Batı dünyasında Ortadoğu sanatı çalışmalarının daha çok İslam dünyasının merkezindeki bölgeler ve ortaçağlar üzerine yoğunlaşmış olmasının, Kuran'ın bu merkezi bölge ve dönemin dışında kalan konular üzerine eğilen konferanslarını şekillendirdiği söylenebilir. Bu konferansların verildiği dönemde İslam sanatı ve mimarlığı tarih yazımının daha çok genel alan araştırmalarını ön plana çıkartan yapısı da konuşmaları şekillendiren bir etken olmuştur.

Derlemede bulunan son gruptaki makaleler “Kültür, Eğitim ve Koruma” başlığı altında toplanmıştır. Bu makaleler 1980 ve 1994 yılları arasında yazılmıştır; Kuran’ın hayatında merkezi bir yeri olan mimari eserlerin yetersiz koruma tedbirleri sonucunda görmekte olduğu zarar, onu kariyerinin sonlarında koruma konusu üzerinde daha fazla durmaya yöneltmiştir. 1950’lerin sonlarından itibaren Tarihi Binalar ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nda görev almış olmasına rağmen, özellikle 1987-1990 yılları arasında, İstanbul Koruma Kurulu’ndaki dört yıllık hizmet süresi boyunca, Aptullah Kuran, İstanbul’un mimari mirasını korumada karşı karşıya kalınan tehditler ve profesyonel yaşamı boyunca bir kuşak öğrenciye öğrettiği, titizlikle ölçtüğü, çizdiği, fotoğrafladığı ve araştırdığı anıtların koruma sorunları üzerine inceliklerle yazmıştır.

Bu makaleler, Osmanlı ve çağdaş Türkiye tarihi ile sanat ve mimarlık tarihi historiografyası çerçevelerine yerleştirildiğinde, Aptullah Kuran’ın bilim yaşamının makro ve mikro ölçeklerde, bir yandan Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminden 1990’ların ortasına kadar cereyan eden siyasi değişimler, diğer yandan kendisinin bir mimar, mimarlık tarihçisi ve idareci olarak aldığı şahsi kararlar doğrultusunda şekillendiği söylenebilir. Dolayısıyla bu eserler, bir yandan Ortaçağ Anadolu, Osmanlı ve erken Cumhuriyet mimarlık tarihi söylemlerini şekillendiren kültürel akımları yansıtırken, diğer yandan da bu değişen ortamda bir bilim insanının kişisel ve bireysel tercih ve yorumlarını da sergilemektedir. Sonuç olarak, *Selçuklular’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Mimarlık*, hem Ortaçağ Anadolu, Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet mimarlık tarihleri için, hem de mimarlık tarihi disiplininin Türkiye’deki evriminin hikâyesi için zengin bir kaynaktır; Türkiye’de mimarlık tarihi yazımının bir dönemini, bu alanın önemli aktörlerinden birinin eseri üzerinden sunmaktadır.

Çiğdem Kafescioğlu ve Lucienne Thys-Şenocak
İstanbul, Mart 2012

NOTLAR

Ahmet Ersoy ve Oya Pancaroğlu’na bu yazıyı okuyup önerilerde bulundukları ve kitap çalışmasının çeşitli aşamalarında sorularımızı cevapladıkları için teşekkür etmek isteriz. Aptullah Kuran’ın erken tarihli araştırmalarının farklı aşamaları ile, Orta Doğu Teknik Üniversitesi’ndeki çalışma seneleri konusunda bizi aydınlatan Ömür Bakırer’e de teşekkürlerimizi sunarız.

- 1 Bu arşivin elektronik ortamda araştırmacılara açılması için Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü’nde yürütülen kataloglama ve sayısallaştırma çalışmaları sürmektedir. İnternet arşivi 2012-13 akademik yılı içinde kullanıma açılacaktır.
- 2 Kitapta takip ettiğimiz tarihsel dönemleme terminolojisi, yakın zamandaki sanat ve mimarlık tarihi değerlendirmelerinde sorunsallaştırılmıştır. Burada revizyonist bir dönemlendirme ve terminoloji yerine Kuran’ın kendi kategorilerine sadık kalmayı tercih ettik; bunun Kuran’ın yöntem ve seçimlerini daha açıklıkla yansıtacağını düşündük. Osmanlı mimarlık tarihinde dönemlendirme sorunları için bkz. Tülay Artan, “Questions of Ottoman Identity”, *Rethinking Architectural Historiography*, ed. Dana Arnold, Elvan Altan Ergut, Belgin Turan Özkaya (Londra: Routledge, 2006), 85-109.
- 3 Yakın zamanlarda yayımlanmış Ortaçağ Anadolu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri mimarlık tarihyazımı tartışmaları için bkz. *History and Ideology: Architectural Heritage of the “Lands of Rum”*, ed. Sibel Bozdoğan ve Gülrü Necipoğlu, *Muqarnas* (özel sayı) 24 (2007). Ayrıca bkz. Ayda Arel, “Osmanlı Mimarisi İçin Yeni Bir Söylem: Belirsizlik, Önyargı ve Sıradanlığın Ötesine Bakmak”, *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Uluslararası Bir Miras*, haz. Nur Akın, Afife Batur ve Selçuk Batur (İstanbul: YEM Yayın, 1999), 30-33; Tülay Artan, “Questions of Ottoman Identity and Architectural History”; Uğur Tanyeli, “Bir Historiyografik Model Olarak Gerileme-Çöküş ve Osmanlı Mimarlığı Tarihi”, *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı*, 43-49.
- 4 Bkz. *Rethinking Architectural Historiography*, ed. Dana Arnold, Elvan Altan Ergut, Belgin Turan Özkaya (London: Routledge, 2006); Mark M. Jarzombek, Vikramaditya Prakash ve Francis D. K. Ching, *A Global History of Architecture* (Hoboken, New Jersey: Wiley, 2010); *What is Research in the Visual Arts: Obsession, Archive, Encounter*, haz. Michael Ann Holly ve Marquard Smith (Williamsburg: Clark Art Institute, 2009); James Elkins, *Master Narratives and Their Discontents* (London: Routledge, 2005); *Journal of the Society of Architectural Historians* 58 (1999).
- 5 Sibel Bozdoğan ve Gülrü Necipoğlu, “Entangled Discourses: Scrutinizing Orientalist and Nationalist Legacies in the Architectural Historiography of the ‘Lands of Rum’”, *Muqarnas* 24 (2007), 2.
- 6 Sibel Bozdoğan, “Reading Ottoman Architecture through Modernist Lenses: Nationalist Historiography and the ‘New Architecture’ in the Early Republic”, *Muqarnas* 24 (2007), 199-222.
- 7 Aptullah Kuran doktora çalışmalarını 1967’de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde tamamlamıştır. Daha sonra *Anadolu Medreseleri*, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969) başlığı ile yayımlanan doktora tezini o dönem DTCTF İslam Sanatı kürsüsünün başında olan Profesör Katharina Otto-Dorn’un danışmanlığında yürütmüştür. Tezinin tamamlanmasından kısa bir süre önce Otto-

- Dorn'un ABD'de University of California, Los Angeles'de öğretim üyesi olmak üzere Türkiye'den ayrılması üzerine Kuran tez çalışmasını Gönül Öney'in danışmanlığında tamamlamıştır. Kuran'ın ODTÜ yıllarındaki kariyeri ve yayınları konusunda bize burada ve 9. dipnottaki bilgileri sağlayan Prof. Ömür Bakırer'e teşekkür borçluyuz.
- 8 Oya Pancaroğlu, "Formalism and the Academic Foundation of Turkish Art in the Early Twentieth Century", *Muqarnas* 24 (2007): 67-78.
- 9 Aptullah Kuran, *The Mosque in Early Ottoman Architecture* (Chicago: University of Chicago Press, 1968) ve *Anadolu Medreseleri*, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969). İlk kitabın Türkçe olarak *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami* (Ankara: ODTÜ, 1964) başlığı ile yayımlanmasının ardından Kuran ODTÜ Mimarlık Fakültesi'ne doçent olarak atanmıştır.
- 10 Bu kitap yakın zamanda güncellenmiş ve yeniden yayımlanmıştır: Hilary Sumner-Boyd ve John Freely, *Strolling Through Istanbul: The Classic Guide to the City* (Londra: I.B. Tauris, 2010).
- 11 *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami* (Ankara, 1964) adlı eserinin giriş bölümünde, Aptullah Kuran hem Sumner-Boyd'a hem de Vincent Scully'ye teşekkür etmiştir.
- 12 Aptullah Kuran tarafından tasarlanan diğer binalar arasında Yeşilköy Havalimanı'ndaki Tropikal Hastahklar Hastanesi, Ankara Gaziosmanpaşa'daki İran Kültür Merkezi, Erenköy'deki Özer Esen Evi ve Tuzla'daki Ögelman Evi bulunmaktadır. Bkz. Günhan Danışman, "A Short Biography of Prof. Aptullah Kuran", *Aptullah Kuran için Yazılar*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 16.
- 13 Bkz. 619-27.
- 14 Bkz. sırasıyla 629-53 ve 537-46.
- 15 Sigfried Giedion'un *Space Time and Architecture: The Growth of a New Tradition* (Cambridge: Harvard University Press, 1954) ve Bruno Zevi'nin, *Architecture as Space: How to Look at Architecture*, haz. J.A. Gerry, çev. Milton Gendel (New York: Horizon, 1957), mekân kavramına farklı, fakat yirminci yüzyıl ortalarında mimarlık ve mimarlık tarihi üzerine yapılan araştırmalarda oldukça etkili olmuş yaklaşımlar arasında sayılabilir. Giedion üzerine yapılan değerlendirmeler için bkz. Spiro Kostof, "Architecture, You, and Him: The Mark of Sigfried Giedion", *Daedalus* 105 (1976): 189-204; Arthur Molella, "Review: Science Moderne: Sigfried Giedion's *Space Time and Architecture* and *Mechanization Takes Command*", *Technology and Culture* 43 (2002): 374-89.
- 16 Bkz. "Basic Space and Form Concept in Early Ottoman Mosque Architecture" (286-303). Bu makale ilk olarak 1963 yılında Venedik'te İkinci Uluslararası Türk Sanatı Kongresi'nde sunulmuş, daha sonra da yayımlanmıştır. Kuran'ın Anadolu Selçuklu ve Osmanlı mimarisi üzerine çapraz eksenellik, içsellik ve dışsallık kavramları odaklı daha sonraki değerlendirmeleri için bkz. "Cross-axiality as an Element of Design in Anatolian Seljuk Architecture" (111-32) ve "Interiority and Exteriority in Turkish Architecture" (250-57). İşlevsel-akılcı paradigma üzerine bkz. Sibel Bozdoğan, "Reading Ottoman Architecture". Batı mimarlık tarihi yazımında modernist paradigma etkili olmuş, özellikle de bu dönemin Rönesans mimarlık tarihi araştırmalarını şekillendirmiştir; bkz. Alina Payne, "Rudolf Wittkower and Architectural Principles in the Age of Modernism", *Journal of the Society of Architectural Historians*, 53 (1994): 322-42.
- 17 Bkz. 35-46. Bu konuya 1957 tarihli bir çalışmada Katharina Otto-Dorn da değinmişti, "Seldschukische Holzsäulenmoscheen in Kleinasien", *Aus der Welt der islamischen Kunst. Festschrift für Ernst Kühnel zum 75. Geburtstag am 26.10.1957*, ed. Richard Ettinghausen (Berlin: Gebr. Mann, 1959), 59-88.
- 18 Aptullah Kuran, *The Mosque in Early Ottoman Architecture*, 3.
- 19 Aptullah Kuran, *Mimar Sinan* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986); bu kitap İngilizce olarak *Sinan: The Grand Old Master of Ottoman Architecture* (Washington, D.C.: Institute of Turkish Studies, 1987) başlığıyla bir sene sonra yayımlanmıştır.
- 20 Aynı yıllarda tamamlanan ve Sinan'ın kariyerindeki biçimsel dönüşümlere cephe tasarımları üzerinden yaklaşan bir monografi için bkz. Jale Erzen, *Mimar Sinan Dönemi Cami Cepheleri* (Ankara: ODTÜ, 1981). Sinan'ın eserlerini değerlendirmedeki hâkim yaklaşım tipoloji çalışmaları, özellikle de camilerin dörtgen, altıgen ve sekizgen destek düzenekleri doğrultusunda sınıflandırılmasıydı; bkz. Gülru Necipoğlu, "Creation of a National Genius: Sinan and the Historiography of 'Classical' Ottoman Architecture", *Muqarnas* 24 (2007), 141-83.
- 21 Bkz. "Form and Function in Ottoman Building Complexes" (443-55); "Osmanlı Külliyyelerinde Yerleşme Düzeni: Bir Tipoloji Denemesi" (496-533); "A Spatial Study of Three Ottoman Capitals: Bursa, Edirne, and Istanbul" (503-33).
- 22 Bkz. 619-27 ve 604-11.
- 23 Mimarlık tarihi yazımında bilimsellik ve nesnellik paradigmalarının tartışıldığı bir makale için bkz. Alina Payne, "Rudolf Wittkower and Architectural Principles", 324.
- 24 "İznik Süleyman Paşa Medresesi'nin İnşa Tarihi ile Bağdaşmayan Mimari Kuruluşu Üzerine Görüşler" (344-59); daha önceki bir tarihlendirme ve yorum için, Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinin İlk Devri* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1966), 93-94.
- 25 Bkz. "Eyüp Külliyesi" (488-97).
- 26 Bkz. 235-49 ve 699-711.
- 27 Bkz. 133-249.